

Mi a véleménye: játszhatnánk újra budapesti „helytörténeti vetélkedőt”?

— Persze, rajta!

— Rendben — zsüri és képernyő azonban nem lesz. Tehát — íme a kérdések: mikor tiltották be a fővárosban a napilapok utcai árusítását? Milyen volt a budapesti rikkancsok élete — mondjuk — 1906-ban vagy 1947-ben? Mit tud a régi pesti pipakészítők-ről? Miként, milyen formában szerzett tudomást a fővárosi lakosság 1894-ben a földalatti villamosvasút építéséről? Mikor emlékeztek meg először a főváros egyesítésének évfordulójáról? És még egy: mivel ön most egy Magyar Hírlapot tart a kezében, feleljen — mikor jelent meg korábban ugyanezzel a címmel fővárosi napilap, és mi köze volt e laphoz Jókai Mórnak és Benedek Eleknek?

ELNÉZÉST KELL KÉRNÜNK

az érdeklődő olvasótól: nem célunk most e kérdéseket megválaszolni (és a következő számban sem lesz megfűtés). Választ adunk viszont egy — az előbbieknél talán fontosabb — kérdésre: *hogyan adható meg a helyes válasz az iméntiekre?* És nemcsak azokra, hanem több százezer hasonlóan kíváncsiskodó feladványra is — ha valakinek netán kedve van a helytörténeti társasjátékot tovább játszani.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest történetének bibliográfiájához, ehhez a hatalmas, hatkötetes kiadványhoz forduljon először. Elég talán csak annyit mondani róla, hogy kb. 100 000 bibliográfiai tételt tartalmaz. A nagy alakú kötetek az elmúlt évtizedben jelentek meg (az utolsó 1969-ben), előkészítő munkálata azonban több évtizeden át tartott. Szép életműnek is tekinthető: a főszerkesztő, Zoltán József neve már csak gyászkeretben kerülhetett a címlapra. Méltó ez az alkotás a főváros — nemzeti közéleti összehasonlításban is tekintélyes — nyereség minden Budapest-történettel (sőt: országos történelemmel) foglalkozó számára — a játékos, kíváncsi, maga szórakozására érdeklődőtől a disszertációján munkálkodó tudósig. Együtt található benne az ősidőktől 1950-ig tartó, tehát Pest, Buda és Óbuda, illetve a főváros történetére vonatkozó valamennyi fontos nyomtatott könyv, hírlap, folyóirat és cikk adata.

Es bár minden bibliográfiai kötet megjelent, a hatkötetes mű mégsem teljes.

HÁTRA VAN MÉG A MUTATÓKÖTET.

mely csak ezután lát majd napvilágot. Ez az index teszi majd könnyűvé a keresést a szükség-szerűen külön kötetekbe került gazdasági, társadalmi, várospolitikai, művelődéstörténeti és egyéb részletek között. Amikor az kézbe kerül, „vetélkedők” iménti kérdéseire csak ennyit kell majd hozzáfűzni: „Kérem, üsse fel a bibliográfia 7., indexkötetét és nézze meg a rikkancsok, pipakészítők, a Földalatti Villamosvasút, a Budapest évfordulói, a Magyar Hírlap tárgyszavakat és a tétel-számvetések mentén az újság-árusokról 8. a tájékoztató mestereiről 3 cikket fog találni, az első európai kéregvasútról szóló közlemények élen a korabeli közlekedésügyi miniszter leiratának adatait, az évfordulós cikkek felsorolásának elején pedig az egyesítés negyedszázados ünnepén megjelent emlékeztetést találja és — miután elolvasta, hogy a hajdani Magyar Hírlap 1891-től 1928-ig jelent meg — a lapról szóló 5 cikk adatai között ott találja Jókai és Benedek Elek írásait is.”

De ha mindezt már tudja és ha érdeklődése változatlanul éber meg, válaszkereső munkája voltaképpen csak ezután következik: ki kell kérnie valamelyik nagykönyvtárból és el kell olvasnia azokat a hírlapcikkeket, melyek-

nek lefolyását így megtalálta... Vigyázat: a cikkekben rejlő információ újabb érdeklődést és még újabb kíváncsiságot fiadhat — és félő az is, hogy a tisztelt olvasó lassacskán a Budapest-történet rabjává válik. És akkor nem mentesülhet az alól sem, hogy az elszórt adatokat már ne csak szórakoztatónak tekintse, hogy ne rendszerezze — el kell indulnia tehát az általánosítások felé is. És ez bizony már nemcsak időt, de felelősséget és szellemi energiát is kíván: tudást, alaposítást, körültekintést, a tények és adatok százezreinek összevetését és mérlegelését.

Es még ebben az esetben sem foglalkozhat majd az egészszel, egy nagyváros sok évszázados, ropantul bonyolult történetének teljességével. Túlságosan nagy téma ez egyetlen ember teljesítőképességéhez mérten. Választania kell tehát majd korszakok, problémák, témakörök között. Igaz ugyan, hogy az effajta elmélyülés sok-sok év után szép eredményt hozhat. Van erre is mintapélda — nem is egy — a közel-múlt könyvtértermésében.

SOK DOLOG VÁLIK ÉRTHETŐBBÉ

A fővárostörténeti kutatás egyik fontos műhelyének, a Budapesti Történeti Múzeumnak a kiadásában jelenik meg évtizedek óta a *Tanulmányok Budapest múltjából* című tudományos sorozat. Legutóbb, 1971-ben a 18. kötet jött ki. Alcíme ugyanakkor azt is jelzi, hogy ez egy még szélesebb ölelésű vállalkozás része csak: a kiadvány a Budapest várostörténeti monográfiái címen összefoglalt kötetfolyam 27. egysége. A legkülönbözőbb korszakokban, témakörökben jártas történészek dolgozatait olvashatja e testes kötetekben az adatot, meglátást, a jelenségek közötti összefüggést vagy akár helytörténeti kutatási mintát kereső érdeklődő.

Hacsak nem szaktudós, vagy képzett amatőr kutató az illető, ezekkel a művekkel inkább csak könyvtárak, antikváriumok polcain találkozhatsz jobbra. Az azonban egy friss kiadvány, mely a napokban került a könyvesboltokba. Elsőrendű ismeretterjesztő — de milyen színvonalasan ismereteket terjeszt — célkitűzései ellenére méltán nevezhetjük ezt a munkát a centenáriumi tudományos könyvkiadás egyik mintaszerű produktumának. Tartalma és kivitele szempontjából egyaránt.

Szemere Pál, Kazinczy Ferenc pesti költőtránszájának tagja a múlt század tízes éveiben egy szép pesti „szineszének” csapta a szelét. Amikor kiderült, hogy „Anikó nemcsak a színen, hanem az utcán is aktív”, a félénk költő vonzalma nem súlyosbodott. Anikó helyett gyorsan íróvá, Fáy András húgába, Zsuzsába habarodott bele. Nagy volt azonban a meglepetése, amikor — 1813 tavaszán, a birtokon — az életerőtől kicsattanó Zsuzsi félreérthetetlenül tudtára adta a fellegetten járó szépleleknek, miként hajlandó a viszonyszerelmre. Komikusan, borzadva írja atyai barátjának, Kazinczynek: „Susie hajamból egy fűrtöt metsze el. Vacsora után sokáig felvontunk, s Borcsa és a Gesellschaftsfräulein elálmósodott...” Úgy látszik, Kazinczy sem volt kevésbé megrökönyödve, mert sürgősen azt válaszolta: „Az Istenért, ne! Vitanda est improba siren!”, azaz: a gonosz szíren feltétlenül kerülendő. Így vette el aztán Szemere Képlaky Vilma költőnőt, aki — talán — házasságuk előtt nem rémisztette halálra hajfűrtje lemeztésével, s más ilyen galádságokkal, a szolgálók árnyas elszenderítése közben.

Persze, nemcsak ilyen beszélyes csintalanságok voltak szokásban Pesten, Budán és Óbudán, a tizenharmadik és tizenkilencedik század fordulóján, a három település egyesítése előtt. S nem is

FONTOS KÖNYVEK BUDAPESTRŐL

A Budapest társalmának és gazdaságának száz éve hét szerző és két szerkesztő (Bernát Tivadar és Viszkei Mihály) munkájából, valamint Kass János grafikusművész szerény, de mégis hathatós és jeles közreműködéséből született meg, sőt: a sarga és fehér papírra nyomtatott kötettel kapcsolatban illő a Közgazdasági és Jogi Kiadó, a Franklin és az Ofset Nyomda dicsérendő teljesítményéről is szólni. Maga a mű anekdotikus érdekességekkel nem szolgáló, nem úgy „szórakoztató” — akár száraznak is mondható gazdaságtörténeti statisztikai kiadvány. Szemrevételezésül bárhol felüthető: az egyik oldalon mindig szöveget találunk; a másikon két színű statisztikai ábrákkal tarkított Budapest-térképet. (A Buda kb. másfél száz van a könyvben.) Lehet olvasni a magyarázatot: a szakemberek számára is örömdetek lesznek a mindig tömören fogalmazott tényközlések és folyamatábrázolások, melyek az ipar- és közlekedésszerkezettől az iskola- és kórházhelyzet százéves alakulásáig közlik a tudnivalókat. Kevesen lesznek talán azok, akik végigolvassák, de a laikus is izgalmas, eszméletű órákat tölthet a könyv társaságában, hiszen elég csak az ábrákat nézegetnie és gondolkodnia felülük — kérdéseiknek, sok mindenben elcsodálkozik, sok dolog érthetőbbé válik számára és amire a könyv szerzői vállalkoztak, arra magyarázatot, választ is fog kapni.

De nemcsak többszerzős, kollektív alkotásokat lehet bemutatni a témakörből. Nemcsak az előzőekben, önnön rangja miatt is említeni kell azt a háromkötetes összefoglalót, mely egyetlen szerző-tudós alkotása.

Preisich Gábor Budapest városépítésének története (1960–69.). Buda visszavételétől szinte napjainkig rajzolja meg — temérdek forrás alapján, igen sok térkép, szempont, épület és városképi együttes elemzésének kíséretében — fővárosunk építészeti fejlődését, és nemcsak igen alaposan teszi ezt, tudóshoz illő precizitással, hanem nagyvonalúan is.

KÉT ÚTIKÖNYV

Haszontalan lenne, ha netán úgy tűnné, az az óhajunk, hogy Budapest olvasó polgárai most már aztán tömegesen eredjenek az imént vázlatosan bemutatott tudományos teljesítmények nyomába. Varga, maradj a kaptafánál — a bibliográfus, a gazdaság- és statisztikátörténész, az építésztől foglalkozó pedig a maga

PEST-BUDAI CSINTALANSÁGOK

csak ezzel a korszakkal foglalkozik Siklóssy Lászlónak a Corvina Kiadónál megjelent, korfostó monográfus műve. „A régi Budapest erkölce”, amelyet a sokoldalú magyar művelődéstörténész hagyatékából Székely András állított össze. Siklóssy ötkötetes művet akart írni összegyűjtött anyagából. Csak három kötetre futotta, az utolsó kettő rendezetlen kézirat maradt. Szép kiállítású posztumusz gyűjteménye korántsem olyan egységes, mint például Zoltán Józsefnek 1963-ban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent „A barokk Pest-Buda élete” című munkája. Siklóssy inkább színes mozaikokból, kortárs írókból ad kor- és erkölcsrajzokat.

A szerző egy fejezetben okos áttekintést nyújt Buda és Pest újkori lakóiról is. Az itteni perek és itéleték kapcsán a lakosok törvény előtti békétlenebb érintkezési módjairól is szól, főként ami a házasságtörési ügyeket illeti. Van mondanivalója a társasági életéről, különösen, ha ez a társas forma szűkkörűvé, intimmé válik, s a társalkodásban már csupán ketten vesznek részt. Még hozzá nem is úgy, mint Szemere Pál tette, akit mégiscsak bölcs mérsékletre inthetett az, hogy

dolganál, s csinálja azt jól, például adóan, s bizvást megtalálja majd a fiatal érdeklődők között utódait is, azokat, akik igencsak folytatásra váro munkáját továbbviszik. A más szakmát űző fővárosi azonban — az, aki mostanában utcai plakátokon, rádió- és televízióműsorokban, cikkekben sokszor találkozik lakhelye múltjának jelzéseivel — jól teszi, ha megismeri s netán megszereti azokat a könyveket, melyek szabad szellemi érdeklődését, Budapestre fordítható kíváncsiságát vannak hivatva szolgálni. S nem csupán ismeri, hanem — esetleg — a keze ügyében is tartja őket.

Két ügyes Budapest útikönyv között is lehet választani mostanában.

Az egyik a Panoráma Kiadó ismert Útikönyvek-sorozatában jelent meg — ez a részletesebb, az új kiadásokban felújított adatokkal napvilágot látó, legközelebbi kötet. A másiknak több, idegen nyelvű változata is van (Corvina-kiadás), tehát inkább a külföldi olvasó igényét tartja szem előtt — udvariasan —, tömörebb is. Bármelyik kerül is kézbe, érdemes tudni, hogy nemcsak „bedeckerként” használható, prakikus és történeti alapozást nyújtó adatok tömegét nyújtják első fejezeteikben. Hogy a részletes útikalauzok közül ki melyiket választja, s ha választ, ered-e a szerző nyomába, kedvén, idején, vendége szempontján is múlik. Máskor is jól forgathatja: a mutató segítségével ott ütheti fel, ahol a szükséges magyarázat található.

ENCIKLOPÉDIA ÉS STATISZTIKA

A Budapest enciklopédia (1970) sem arra való, hogy valaki végigolvassa (hacsak nem ír kritikát róla, vagy nem szenved súlyos betűhűségétől). Pedig igencsak a „nagyközönségnek” készült. Jelmonvonalai közül érdemes kiemelni, hogy a könyv szép — nézetve, lapozgatva is hasznát, örömet nyújt. Merített papírján ugyanis — java részt archívumokból való — képek reprodukciói szemléltethetők jó kivitelben és igen nagy számban — régi képek és modern fotók: régi metszők tülje alól kikerült bájosan suta, cizellált távlati térképek; múlt századi kőrajzokon ma már nem álló klasszicista épületek homlokzatai, tövükben egy-egy hajdan volt bányász lóval, piacozó szeke-ressel, sőt ha kell, az 1874-es Vársárművelés egyik hirdetése.

hátha „Borcsa és a Gesellschaftsfräulein elálmósodása” csupán afféle szempillák alá rejtett kíváncsiságok lehet. Egy fejezet bizonyos házakkal foglalkozik, amelyekről Sándor István (az egyik legrégebbi magyar útleíró és a magyar nemzeti bibliográfia megteremtője) 1791-ben azt írja, hogy „azokban a lednyok s asszonyok össze szottak jönni, kik pénzért s egy pár jó szóért kinek-kinek készek szolgálni”.

Siklóssy tudósít a prostitúció elleni hatósági intézkedésekről. A hatóságok igyekeztek egyre szűkebb korlátok közé szorítani a női foglalkozásnak ezt a szomorú és kellemetlen fajtáját. Munkájuk sikerét sok minden akadályozta, a törvényhozás nehézségétől kezdve a prostitúciónak más foglalkozási ágakkal való összefonódásáig.

Érdekes Siklóssy Lászlónak Buda török megszállásával kapcsolatos véleménye. Minduntalan fölhánytorgatja, hogy a magyar fővárost bizony nem is annyira a török, mint inkább az 1686-os „dicsőséges” német ostrom pusztította el olyan alaposan, hogy utána mindent előről kellett kezdeni. Tanít megbecsülni a törökök higiéniáját is. A török idők alatt divatba jött élenk és barátságos „keleti” fürdőéletet és tisztaságkultuszt gúnyosan állítja szembe a „kereszténység bástyájával”, a fennkölt Nyugat — mosdatlanságával.

Iszlay Zoltán

mely többek között női topánt ajánl 3 forintérti Temesváry Gusztáv m. kir. szabad, cipő-áru gyári raktárából, a Sütő-utczából (!), ahonnan a vidéki megrendelések utánvétel mellett a legpontosabban eszközölhetnek. Szórakozás? Játési állászerzés alkalma egy-egy ilyen kép? Ismét egy kérdés, melyre nem szándékszunk felelni. Inkább figyelmeztessük az enciklopédia használatát: ne feledkezzék el arról, hogy a címszavak után 22 oldalas kronológiát is találhat 1970-ig, s ezt követően név- és helymutatót: itt is sokszor hasznára lehetnek e szerény betűrendi felsorolások.

Mint ahogy — máskor — származnak tűnő számoszlopok válnak „beszédessékké”. A főváros iránt érdeklődő új kötetekben kapja kézbe és bönghészhet a Budapesti statisztikai zsebkönyv kötetében. Nem valószínű, hogy tömegesen fogják zsebben hordani és csúcsgazdalmi tömegben olvasmányként onnan előrántani, de akit érdekel a főváros alakulása, fejlődése — netán gondjai —, polcára kívánja (az idegen nyelvű változatban is megjelenő) könyvecskesorozat legújabb köteteit.

EGY KURTA LEVÉL AZ EGYESÍTÉS RŐL

Történeti képet, kronológiát rendszerint nem statisztikai vagy bibliográfia kiadványokból méríthetünk igazán. Utolsónak hagytuk tehát — pótolja a hangsúly a terjedelmet! — a Budapest Főváros Levéltára 1971-ben megkezdett kitűnő kiadványának említését.

A Források Budapest múltjából nem elsősorban az alaposan búvárkodó szaktörténészeknek, hanem az ismeretterjesztő irodalomból is a legigenesebbet kereső olvasóknak készült. Buda töröktől való visszafoglalásától a főváros legújabb történetéig az egyik legfontosabb, s egyben leggyerebb forrásanyag — a levéltári iratok — gondosan rendszerezett és magyarázatokkal ellátott válogatást nyújtja majd a teljes négy kötet. (Eddig az első kötet, a benne az 1919-ig terjedő anyag jelent meg.) Forradalmakról, sorsdöntő események emberi hátteréről, a város munkás hétköznapijairól és közgondjairól kapunk belőlük lebilincselően érdekes képet (és itt se rejtensz el senkit, hogy nemcsak képmellékleteket, táblázatos anyagot is talál).

A sok fontos, de ugyanakkor szórakoztató dokumentum témái közül csupán néhányat sorakoztatnánk fel. A 17. századi kisváros, Pest javarészt német, szerb nyelvű porgársága szabad királyi városi rangért folyamodott; néhány évtizeddel később a mai külföldi turista akkoriban még oly ritka elődjének feljegyzései a kereskedőváros életéről; a hajbókoló városvezetés Haynauhoz címzett levele a szabadságharc után; tisztelettel közlik, hogy a „dicső férfit” Pest díszpolgárává választották; egy éles szemű földbirtokos képviselő véleménye a 20. század elején: ellenzi Budapest fejlesztését, hiszen „a szociálisztikus eszmék melegágyát” teremtik meg; egy fiatal népbiztos (neve: Lukács György) felszólalása egy kerületi munkás- és katonatanács ülésén, 1919 tavaszán...

Az eddigi „kiváncsi” adatok után idézzük tehát belőle egy fontos, de rövid részletet. Annak a kurtá levélnek a szövegét, melyet a szabadságharc idején a város egyesítését először kimondó rendelet kapcsán váltott két kormányfő:

„Az ország kormányzójának. Az ide rekesztett rendeletben elősorolt okoknál fogva kérelmelhetetlenül szükséges és országglati szempontból kívánatos lévén Buda és Pest fővárosoknak egyesítése; ezen rendeletet jóváhagyás végett szíveskedem bemutatni. Budapest, jún. 24. 1849.”

Aláírás: „Belügyminiszter: Szemere Bertalan”. A lap aljára írva: „Helyeslem. Kossuth Lajos, kormányzó.”

Fogarassy Miklós